РІЧНИК РУСКОй БУРСЫ
2020, P. 16, c. 283-288
https://doi.org/10.12797/RRB.16.2020.16.09

Damian Nowak
Muzeum – Dwory Karwacjanów i Gładyszów w Gorlicach

Bogdan Horbal et al., *Бортне – Село з Каміня/ Bortne – Selo z Kaminia*, vol. 1-2, Издательство «Мир и Образование», The Carpathian Institute, Higganum, Connecticut 2017, vol. 1 – 598 s., vol. 2 – 639 s.

W 2017 r. ukazało się dwutomowe dzieło *Бортне – Село з Каміня/ Bortne – Selo z Kaminia* [*Bartne. Wieś z kamienia*], autorem którego jest dr Bogdan Horbal. Było ono niezwykle wyczekiwane, a niecierpliwość przyszłych czytelników wzmagały krążące życzliwe plotki opowiadające o rozmachu, z jakim jest przygotowywane. I chyba nikt nie spodziewał się aż takiego – licząca bowiem w sumie 1228 stron monografia na rynku wydawniczym jest niezmiernie rzadko spotykana, a jeżeli już, to dotyczy wielkich organizmów miejskich a nie małej, górskiej wioski. Bezsprzecznie jest to publikacja nie tylko najobszerniejsza, ale i najlepiej przygotowana pod względem merytorycznym, traktująca o historii jednej miejscowości Polski południowo-wschodniej[1].

Książka, za wyjątkiem dwóch rozdziałów, w całości napisana jest w języku łemkowskim. Wspomniane dwa rozdziały napisane są po polsku, ich autorami są dr Tadeusz Łopatkiewicz oraz dr hab. Stefan Dudra. Dodatkowo, w publi-

[1] Warto dodać, że podobnym rozmachem, zaangażowaniem autora (redaktora) i jakością merytoryczną cechuje się monografia poświęcona wsi Biłcarewa (Binczarowa); *Книга Білцаревы*, ред. П. Трохановскій, Крениця-Ґорлиці-Білцарева 2017, której recenzja zamieszczona była w „Roczniku Ruskiej Bursy" 2018 [przyp. red.]

kacji znalazły się teksty publicystyczne, wspomnieniowe, poetyckie i pamiętnikarskie Andrzeja Horbala, Andrzeja Dokli, Teodora Kuziaka, Jana Madzika, Mikołaja Wróbla, Jerzego Harasymowicza, Dymitra Horbala, Mikołaja Horbala, ks. Romana Dubeca, Dymitra Dutkanicza, Heleny Duć-Fajfer, Dymitra Kaczora, Jana Komara, Tomasza Necia, Tadeusza Andrzeja Olszańskiego, Józefa Rozdolskiego, Iwana Rusenki, Anny Rydzanicz, Michała Sandowicza, Melanii Sobyn, Emilii Józefiny Fełeńczak, Jana Fudżaka, Witolda Fuska, Johna P. Chymka, ks. Władymira Chylaka oraz Jana Szkurata.

Pierwszy rozdział, *Ґеоґрафія, Клімат, Туристыка, Культурне Жытя*, wprowadza czytelnika do wsi Bartne. Autor prezentuje w nim lokalną przestrzeń geograficzną, podkreślając szczególnie historię miejscowych warunków klimatycznych, które miały zasadniczy wpływ na gospodarkę, a w konsekwencji na poziom życia mieszkańców wsi. Znalazły się w nim również lapidarnie ujęte dzieje turystyki górskiej w Bartnem, swymi początkami sięgające lat 30. XX w. oraz dzisiejsze perspektywy rozwoju wsi jako miejscowości o charakterze turystyczno-wypoczynkowym. W rozdziale znalazł się również opis formy ochrony przestrzennej zabytkowego krajobrazu Bartnego – rezerwatu ruralistyczno-architektonicznego, którą cała wieś została objęta w 1978 r., a także kontrowersji, jakie wzbudza ona wśród lokalnej społeczności. Rozdział został uzupełniony pełnym, tabelarycznym zestawieniem dla lat 1978-2011 obiektów objętych ochroną konserwatorską, poprzez indywidualne wpisy do rejestru zabytków z wyszczególnionym stanem zachowania poszczególnych zabytków. Szczególne miejsce w tym rozdziale zajmuje część poświęcona Łemkowskiej Watrze, której trzy edycje – w latach 1986-1988, odbyły się w Bartnem. Ilustrowana jest ona archiwalnymi zdjęciami oraz reprodukcjami programów i okładkami jednodniówki „Голос Ватры" [„Hołos Watry"].

Drugi rozdział dotyczy demograficznych dziejów Bartnego. Bogdan Horbal zebrał i opracował większość dostępnych danych pozwalających przedstawić dzieje wsi z perspektywy demografii historycznej, począwszy od końca XVI w. Autor oparł się na lustracjach podatkowych, cerkiewnych i kościelnych rocznikach statystycznych, skorowidzach, księgach metrykalnych miejscowej parafii greckokatolickiej. W tym rozdziale poruszony został także temat miejscowej szlachty zagrodowej i emigracji. Dopełnieniem tej części są tabelaryczne wykazy liczby mieszkańców, urodzeń, ślubów i zgonów na lata 1784-1920 oraz współczesny wykaz rodzin (stan na 2012 rok) zamieszkujących Bartne.

Kolejny, trzeci rozdział poświęcony jest onomastyce nazwisk mieszkańców Bartnego. Autor tłumaczy w nim etymologię poszczególnych nazwisk, z któ-

rych najstarsze zostały zarejestrowane źródłach historycznych już w pierwszej połowie XVII w. Bardzo ciekawym dodatkiem do rozdziału jest wykaz występowania pod koniec XVIII w., charakterystycznych dla Bartnego nazwisk w innych, łemkowskich miejscowościach, oparty na zestawieniu opracowanym przez Iwana Krasowskiego.

Czwarty rozdział omawia powstanie i rozwój wsi. W bardzo szeroki sposób opisano w nim XVI i XVII-wieczne warunki historyczne panujące wówczas na ziemi bieckiej, w których przeprowadzony został proces lokacji Bartnego oraz specyfikę osadnictwa opartego na prawie wołoskim. W dalszej części, na podstawie analizy źródeł podatkowych, nakreślono gospodarczy rozwój wsi jaki nastąpił w XVII i XVIII w.

W rozdziale piątym przedstawiona została historia zbójnictwa na ziemi bieckiej i jej ścisłego powiązania z Bartnem, które w późniejszych czasach znalazło swe odbicie w przekazach ludowych, szeroko cytowanych w literackiej wkładce znajdującej się pomiędzy rozdziałami.

Kolejny, szósty rozdział noszący tytuł *Властителе села і домінікального маєтку*, skupia się na dziejach własności ziemskiej jaką objęte było Bartne. Autor podzielił go na dwa okresy – pierwszy, od początku istnienia wsi, kiedy Bartne jako własność królewska było dzierżawione przez kolejnych starostów bieckich, oraz drugi – od 1772 do 1918 r., kiedy po likwidacji królewszczyzn trafiło w ręce prywatne i stanowiło część dóbr szlacheckich.

Siódmy, krótki rozdział traktuje o dziejach Konferencji Barskiej na obszarze Łemkowyny. Wsparty został on obszernym cytatem z powieści *Шыбеничный Верх* [*Szubieniczne Wzgórze*] miejscowego proboszcza ks. Władymira Chylaka.

W następnym krótkim rozdziale o literackim tytule *Жебы лем не згоріло* autor porusza temat niezmiernie ciekawy, a rzadko poruszany przez historyków zajmujących się regionem. Jest nim historia obowiązkowych ubezpieczeń nieruchomości od pożarów oraz aktywność ekspozytur towarzystw asekuracyjnych na Łemkowynie. Ilustrację do niego stanowi całościowy skan zarejestrowanej w 1907 r. książeczki ubezpieczeniowej Banku Ubezpieczeń Wzajemnych „Slawija" z siedzibą w Pradze, dla jednego z miejscowych gospodarstw.

Jednym z najważniejszych w mojej opinii rozdziałów jest rozdział dziewiąty, dotyczący dziejów miejscowych parafii (greckokatolickiej i prawosławnej) i pracujących w nich duchownych. Bogdan Horbal w sposób niezmiernie wnikliwy przeprowadził analizę dziejów parafii, osadzając ją zarazem w szerokim kontekście historycznym. Ukazał je przez pryzmat duchownych pełniących

posługę w Bartnem, wspierając się nie tylko bogatym materiałem genealogicznym, dotyczącym zarówno poszczególnych duchownych, jak i ich rodzin, ale także obszernym zasobem źródłowym dotyczącym religijnej, społecznej i gospodarczej strony życia parafii. Rozdział jest ilustrowany licznymi wycinkami z ksiąg metrykalnych, archiwalnymi i współczesnymi fotografiami, tabelarycznymi wykazami m.in. księży greckokatolickich i prawosławnych, członków chóru parafialnego czy sygnatariuszy prośby z 1928 r. o skierowanie do Bartnego prawosławnego duchownego.

Kolejne dwa rozdziały poświęcone są historii i architekturze cerkwi w Bartnem. W bogato ilustrowanych, zarówno archiwalnymi, jaki i współczesnymi fotografiami rozdziałach, Bogdan Horbal opisał dzieje pochodzącej z 1842 r. cerkwi greckokatolickiej oraz wzniesionej w 1928 r. cerkwi prawosławnej.

Następne rozdziały skupiają się na wyposażeniu cerkwi. Pierwszy, autorstwa ks. Romana Dubeca, dotyczy starodruków cerkiewnych z XVII i XVIII w. pochodzących z cerkwi z Bartnego, obecnie znajdujących się w zbiorach Prawosławnego Ośrodka Kultury „Elpis" w Gorlicach. Drugi – *Ікони села Бортне*, nakreślony z pozycji historyka sztuki przez Johna P. Chymę, przybliża historię i ikonografię pochodzących z Bartnego ikon, które przez lata w większości uległy rozproszeniu i znajdują się obecnie w muzeach w Sanoku i Łańcucie.

Piętnasty rozdział o tytule *Хто мы?*, porusza problem kształtowania się tożsamości narodowej Łemków zarówno z perspektywy Bartnego, jak i emigracji zaoceanicznej.

Następny rozdział noszący tytuł *Паньщына і наданя земли ґаздам*, autor poświęca przekształceniom stosunków własnościowych w Bartnem w połowie XIX w. Rozdział wzbogacony jest fragmentami mapy katastralnej oraz wykazem właścicieli parceli budowlanych z 1851 r. Stanowi on wstęp do kolejnego, obszernego rozdziału jaki nosi tytuł *Дім, ґаздівка, ремесло і інчы занятя*, prezentującego życie gospodarcze Bartnego w okresie galicyjskim i w dwudziestoleciu międzywojennym. W sposób niezwykle wnikliwy autor przedstawia miejscowy krajobraz gospodarczy, stosunki własnościowe czy systemy gospodarcze. Ogromnym atutem jest zamieszczony w nim niemal w całości opracowany w formie tabelarycznej pierwszy kataster galicyjski z 1787 r., którego oryginał przechowywany jest w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie, stanowiącym bezcenne źródło do badań nad gospodarką wiejską na przełomie XVIII i XIX w.

Rozdział osiemnasty *Tradycyjna obróbka kamienia i ludowe rzemiosło kamieniarskie w Bartnem* poświęcony został gałęzi gospodarki Bartnego, która

wyróżniała go spośród innych miejscowości. Jego autor, Tadeusz Łopatkiewicz, w sposób szeroki i niezwykle skrupulatny opisuje w nim zagadnienia takie jak lokalne zaplecze surowcowe, historia miejscowego kamieniarstwa, sylwetki kamieniarzy oraz ich dzieła – krzyże, nagrobki i kapliczki. Rozdział jest ilustrowany archiwalnymi i współczesnymi fotografiami autorstwa Łopatkiewicza, wykonanymi podczas wieloletnich terenowych prac badawczych.

Kolejny rozdział poświęcony został historii szkoły parafialnej, a następnie powszechnej i jest ilustrowany licznymi fotografiami dzieci z Bartnego oraz świadectwami z miejscowej szkoły.

Następne rozdziały dotyczą działalności politycznej mieszkańców Bartnego w okresie galicyjskim i międzywojennym oraz historycznej przynależności Bartnego do jednostek administracji sądowej oraz administracji samorządowej. Zamieszczony w nim został m.in. wykaz sołtysów Bartnego od 1629 r. do dnia dzisiejszego.

Pierwszy tom zamykają trzy rozdziały poświęcone weselom i pogrzebom z Bartnego. Poruszają one zagadnienia związane z demografią historyczną, obrzędowością, a także, jak w przypadku ostatniego rozdziału, dziedziczeniem.

Drugi tom otwiera obszerny rozdział pt. *Кєд мі пришла карта*, który dotyczy spraw służby wojskowej pochodzących z Bratnego mężczyzn w armiach austriackiej, austro-węgierskiej, polskiej, radzieckiej i amerykańskiej. Zamieszczone w nim zostały wykazy służących m.in. w armii austro-węgierskiej podczas pierwszej wojny światowej, w Armii Czerwonej w czasie drugiej wojny oraz karty mobilizacyjne.

W kolejnych rozdziałach: *Бортне очыма дослідників* oraz *Метеорологічна стация і єй хроніка* autor wyeksponował obecność Bartnego w naukowych pracach badawczych publikowanych od lat 70. XIX w. oraz nakreślił rys historyczny stacji meteorologicznej działającej w Bartnem od końca XIX w., prowadzonej przez miejscowego nauczyciela.

Czwarty rozdział *Велика еміґрация 1884-1914* stanowi monografię historycznego wychodźstwa zaoceanicznego, w której autor przez pryzmat losów emigrantów z Bartnego w szerokim kontekście opisuje mechanizmy migracyjne, procesy adaptacyjne, tworzenie się struktur społecznych i religijnych emigracyjnej rzeczywistości, a także kontakty ze „starym krajem".

W następnych czterech rozdziałach ujęta została tematyka związana z wybuchem i konsekwencjami I wojny światowej: prześladowania rusińskiej ludności przez władze austriackie, działania frontowe, uchodźctwo oraz dążenia państwotwórcze ludności łemkowskiej.

W analogiczny sposób została ujęta tematyka związana z II wojną światową i jej następstwami, przy czym bezcennym elementem jest publikacja obszernego tekstu źródłowego, dziennika autorstwa Andrzeja Dokli *Дни тревогы в Бортным 1939-1942*.

Kolejne rozdziały dotyczą okresu najtragiczniejszego dla historii Bartnego – wysiedleń miejscowej ludności do USRR, niepewnych lat 1945-1947, akcji „Wisła" z 1947 r. i obozu w Jaworznie. Rozdziały te zawierają imienne wykazy osób przesiedlanych.

Następny rozdział, *Parafia Zaśnięcia Przenajświętszej Bogarodzicy w Zimnej Wodzie*, autorem którego jest Stefan Dudra, opisuje życie religijne w Zimnej Wodzie na Dolnym Śląsku, gdzie powstała parafia prawosławna skupiająca znaczną część dawnych mieszkańców Bartnego.

W ostatnim rozdziale ujęte zostały obszerne noty biograficzne osób związanych z Bartnem.

Wartością dodaną książki jest forma jej wydania. Do jej wydruku wybrano niestandardowy format – przycięty do kwadratu format C4. Zabieg ten nie zaburza naukowej formy publikacji, czyniąc ją jednocześnie wydawnictwem ekskluzywnym, nawiązującym do albumowych wydań. Oba tomy posiadają twardą szyto-klejoną oprawę. Wkład został wydrukowany na kredowym papierze, który sprawia, że szeroki materiał ilustracyjny jest nad wyraz dobrej jakości. Materiał tekstowy został zaprojektowany w układzie kolumnowym dwułamowym z odpowiednio dobranym krojem pisma, jego stopniem oraz stopniem interlinii, co znacząco ułatwia przyswajanie treści. Dodatkowym ułatwieniem w analizie tekstu jest umieszczenie przypisów jako dolnych. Za wyjątkowo staranny, atrakcyjny wizualnie projekt składu i łamania odpowiada Dawid Kwoka DAKA – Studio Graficzne.

Jedynym mankamentem jest słaba dystrybucja publikacji, co utrudnia dotarcie do niej i tym samym możliwość zakupu. Warto się jednak wysilić i szukać szansy na bliższe spotkanie z omówioną monografią.

Богдан Горбаль
Бортне
СЕЛО З КАМІНЯ
ТОМ І

Бортне -
Село з Каміня
ТОМ І

Детали бортненьского Страшного Суда

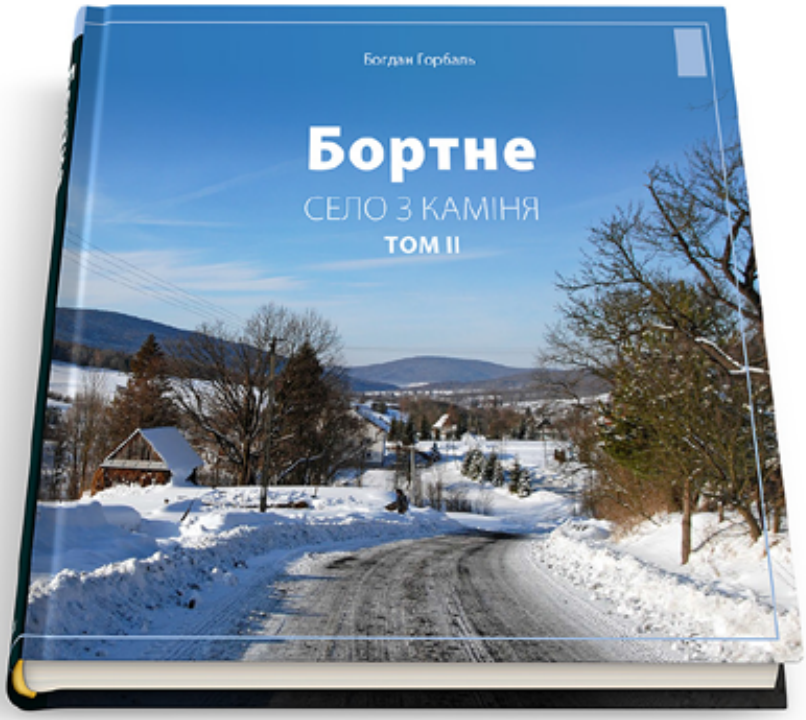
Богдан Горбаль
Бортне
СЕЛО З КАМІНЯ
ТОМ II

Бортне -
Село з Каміня
ТОМ II

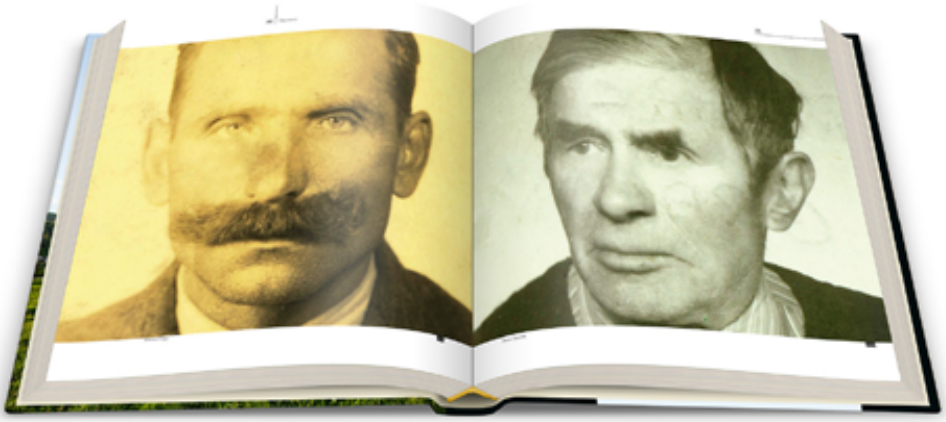

Вшыткы фот. Давид Квока, DAKA – Studio Graficzne